ISSN: 2594-3154 (Print)

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा स्वस्थ पुरुषत्व

ईश्वरी पाण्डे, शिक्षक, काव्य स्कुल बानेश्वर, काठमाडौँ
Email: ishworisilwalpandey@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख वानीरा गिरिको शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा स्वस्थ पुरुषत्वको विश्लेषण र मूल्याङ्कनमा केन्›त रहेको छ। यस लेखमा पुस्तकालयीय पद्धतिबाट सामग्री सङ्कलन गरी स्वस्थ पुरुषत्वको अभिव्यक्ति सम्बन्धित प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधान गर्ने प्रयास गरिएको छ । पुरुषत्व लैËक अवधारणा अन्तरगतको पुरुष केन्›त व्यवहार हो । यो जन्मात विशेषता नभई सामाजिक व्यवहार र मानवीय स्वभावको उपज हो । परम्परागत पितृसत्तात्मक समाजले पुरुष लिËमाथि थोपरिदिएको चारित्रिक भाष्यलाई पुरुषत्व मानिन्छ । पुरुष भनेको निडर, आक्रामक, क्रोधी, विजयी, हिंस्रक, प्रभुत्वशाली, प्रतिस्पर्धी, पुँजीपति, सर्वश्रेष्ठ आदि हुनु पर्छ भनी पुरुषवादी समाजले खडा गरेको पुरुषपनसम्बन्धी मापदण्ड नै विषाक्त पुरुषत्वको आधार हो । पुरुषत्वलाई सैद्धान्तिक पर्याधार बनाएर स्वस्थ पुरुषत्व मापनका सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा गुणात्मक ढाँचा अबलम्बन गरी यस उपन्यासमा प्रयुक्त पुरुष पात्रहरुको विचार र व्यवहारको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको छ । समाजमा सबै पुरुषहरूका स्वभाव नकारात्मक मात्र हुँदैनन् भनी परम्परागत विषाक्त पुरुषत्वको आलोचना गर्दै शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा रहेका पुरुष पात्रको स्वस्थ व्यवहारलाई केलाउने प्रयास यस लेखमा गरिएको छ । उच्च र संभ्रान्त परिवारका पुरुष पनि सहयोगी, भावुक, कारुणिक, सकारात्मक र समानुभूति भावनाका हुन्छ भन्ने यथार्थ प्रतिबिम्बन यस उपन्यासले गरेको छ । स्वस्थ पुरुषत्वको कारण समाजमा देखिएका विभेदको अन्त्य भई समतामूलक समाजको निर्माण भएको प्रतीकात्मक चित्रण यस उपन्यासमा गरिएको छ। पारिवारिक एकता र समाजसेवाको भावना भएका उक्त उपन्यासका प्रतिनिधि पुरुष पात्र शान्तनुबाबूको विचार र व्यवहारलाई स्वस्थ पुरुषत्वको रूपमा विश्लेषण गरिएको छ । जसका कारण समाजमा मानवतावादी दृष्टिकोण उजागर भई जातीय, क्षेत्रीय, वर्गीय र लैËक विभेदको अन्त्य भई समतामूलक समाज निर्माण भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : पितृसत्तात्मक, पुरुषपन, विषाक्त, समतामूलक, समानुभूति

Article's information: Manuscript received : 2024/12/12, Date of review: 2024/02/15, Date of manuscript acceptance: 2025/04/06 Publisher: Sahayaatra, Nepal, Bhojpur, DOI: https://doi.org/10.3126/sahayaatra.v8i1.80930
Homepage: https://www.nepjol.info/index.php/sahayaatra. Copyright (c) 2025 Sahayaatra Journal.
This work is licensed under the Creative Commons CC BY-NC License. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

विषयपरिचय

प्रस्तुत अध्ययनको विषय वानीरा गिरिको शब्दातीत शान्तनु (२०५६) उपन्यासमा अभिव्यञ्जित पुरुषत्वको विश्लेषण र मूल्याङ्कन रहेको छ । पुरुषत्वलाई लैËक अध्ययनअन्तरगतको सिद्धान्त मानिन्छ । अङ्ग्रेजी शब्दको 'मास्कुलिनिटी' नै नेपाली शब्दमा पुरुषत्व भनिन्छ । मानवीय विचार व्यवहारको अभिव्यक्ति पुरुषत्व जन्मजात नभई सामाजिक निर्मिति हो । यो परिवर्तनशील हुन्छ । परम्परागत पितृसत्तात्मक समाजमा पुरुषले पुरुषको मर्दानापनलाई अझ मजबुत बनाई स्थायित्व दिन पुरुषका पक्षमा बनाइएका सीमित लैËक भूमिकाले पुरुषत्वको पहिचान बलियो बनाएको छ । आफ्नो दम्भलाई अझ सर्वश्रेष्ठ बनाउन पुरुष हिंसात्मक तथा आक्रामक क्रियाकलापमा लागि रहेको हुन्छ र अधिनस्थ वर्गमाथि आफ्नो शक्ति प्रदर्शन गरी आफूलाई उत्कृष्ट सवित गराएको हुन्छ । यस्ता परम्परागत विषाक्त पुरुषत्वको विपरीत रहेर सामाजिक समानुभूति, सहकार्य, सम्मान, नम्रताजस्ता स्वभाव भएका पुरुष पनि विकसित समाजमा हुन्छन् । यस्ता सकारात्मक विचारका महान् व्यक्ति स्वस्थ पुरुषत्व हुन् ।

स्वस्थ पुरुषत्वयुक्त व्यवहारले एउटा व्यक्ति मात्र नभई परिवार, समाज र राष्ट्रको स्तरलाई नै माथि उठाउँछ । शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा स्वस्थ पुरुषत्वयुक्त महान् पुरुषको आदर्श विचार र व्यवहारलाई आख्यानीकरण गरिएको छ । पूर्वकार्यको समीक्षालाई अध्ययन गर्दा शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा पुरुषत्वको विषयलाई सम्बोधन हुने गरी कुनै पनि अध्ययन भएको छैन । दुर्गाबहादुर घर्ती (२०६०) ले शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको

ISSN: 2594-3154 (Print)

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

स्थिति र क्रियाकलापलाई मनोवैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गरे तापनि ती पात्रहरूको विचार र व्यवहारलाई पुरुषत्वका कोणबाट अध्ययन गरेका छैनन् । विष्णुप्रसाद ज्ञवाली (२०६७) ले शब्दातीत शान्तनु उपन्यास पात्र, परिवेश, परिस्थिति, चिन्तन एवम् कथानकका दृष्टिले परम्परित उपन्यास रहेको बताए पनि पुरुषत्वको विषयमा मौन रहेका छन् । खगेन्›प्रसाद लुइटेल (२०६९) ले शब्दातीत शान्तनु उपन्यासका पात्रहरूको अध्ययनका आधारमा सबै उच्च र सम्भ्रान्त परिवारको पुरुषको स्वभाव शोषक, सामन्ती, क्रुर र निर्दयी मात्र नभई दयालु र उदार भावना भएका आदर्शवादी पनि हुन्छन् भन्ने अभिव्यक्ति दिए पनि स्वस्थ पुरुषत्वको कोणबाट भने चर्चा गरेका छैनन् । बिदुला घिमिरे (२०७०) ले शब्दातीत शान्तनु उपन्यास बहुपात्र भएको आञ्चलिक उपन्यास हो र यस उपन्यासका प्रमुख पात्र शान्तनुबाबूजस्ता जमिन्दार, धनाढ्य र उच्चवर्गका परिवारमा बोलिने भाषाशैली र सामान्य व्यवहारमा प्रभुत्वको आभाष पाइएको तर प्रभुत्वशाली व्यवहारमा हुने दबाव र तनावको स्थिति भने सामान्य रहेको अभिव्यक्ति दिए पनि पुरुषत्वको विषयमा जानकारी गराएकी छैनन् । राजेन्› सुवेदी (२०७२) ले शब्दातीत शान्तनु उपन्यासका प्रमुख पात्र शान्तनुबाबू आदर्शवादी, उदात्त विचार भएका, घरानियाँ, सुसम्पन्न, जमिनदार र सभ्य पात्र रहेको चिनारी गराए पनि उनी स्वस्थ पुरुषत्व हुन् भनेका छैनन् । खगेन्›प्रसाद लुइटेल, विदुला घिमिरे, राजेन्› सुवेदीले उक्त उपन्यासका प्रमुख पात्र शान्तनुबाबूको चिन्तन र व्यवहार आदर्श रहेको बताए पनि पुरुषत्वको बारेमा मौन रहेकाले यस विषयमा हुनुपर्ने अध्ययन चाहिँ रिक्ति नै देखिन्छ । यसरी हेर्दा शब्दातीत शान्तनु उपन्यासलाई विभिन्न कोणबाट विश्लेषण गरिएको पाइयो । तर पुरुषत्वको विषयमा कुनै पनि अध्ययन नभएकोले सोध्य विषयको यसै रिक्ततालाई सम्बोधन गर्न प्रस्तुत लेखको आवश्यकता बोध गरिएको छ ।

उपन्यसमा निर्मित पुरुषत्वको चिन्तन पात्रमार्फत कसरी उद्घाटन भएको छ भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासा सिर्जना भएको र यसै जिज्ञासा समन गर्न प्रस्तुत अध्ययनमा शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा स्वस्थ पुरुषत्वको अभिव्यक्ति कसरी भएको छ ? भन्ने समस्यामा केन्›त रहेर उपन्यासमा प्रयुक्त पुरुष पात्रमा मात्र निहित भएर स्वस्थ पुरुषत्व निर्मितिका विभिन्न आयाम पहिल्याई तिनको विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासका प्रमुख पुरुष पात्र शान्तनुबाबूले आफ्नो घरमा आमा, श्रीमती, छोराबुहारी, भाइबुहारी र बस्तीपुरबासीप्रति गरेका सकारात्मक चिन्तन र कार्यव्यापारको अध्ययनबाट यस उपन्यासमा स्वस्थ पुरुषत्वको भाव प्रकट भएको छ । एक आदर्श पुरुषको सकारात्मक व्यवहारले परम्परागत पितृसत्तात्मक धारणाहरू विस्थापित भई सामाजिक भावनाको विकास हुन्छ । त्यसकारण स्वस्थ पुरुषत्वले समाजमा पारेको सकारात्मक प्रभावलाई मूल्याङ्कन गर्नु यस लेखको उद्देश्य हो ।

वानीरा गिरि (२००२-२०७८) आधुनिक नेपाली उपन्यासको तेस्रो चरणमा प्रवेश गरेकी आलोचनात्मक विचार धाराकी यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । उनका कारागार (२०३५), निर्बन्ध (२०४२) र शब्दातीत शान्तनु (२०५६) उपन्यासहरू प्रकाशित छन् । उपन्यासबाहेक कविता, निबन्ध र समालोचनाका क्षेत्रमा पनि उनको सक्रिय भूमिका छ । नारीलाई भन्दा पुरुषलाई बढी महत्त्व दिने नेपाली सामाजिक परम्पराको आलोचनास्वरूप गिरिले आफ्ना औपन्यासिक कृतिहरूमा नारी पक्षधरताका कोणबाट वकालत गरेकी छन् । यिनै औपन्यासिक विशेषताका आधारमा वानीरा गिरि अस्तित्ववादी, नारीवादी, प्रगतिवादी, सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । परम्परागत पितृसत्तात्मक नेपाली समाजमा महिलामाथि हुने चरम अन्याय अत्याचारको आलोचनास्वरूप समाजमा आदर्श स्वभावका पुरुषत्व पनि छन् भन्ने देखाउन शब्दातीत शान्तनु उपन्यासका पुरुष पात्र शन्तनुबाबूको सामाजिक भूमिका र सकारात्मक व्यवहारलाई मूल्याङ्कन गरी स्वस्थ पुरुषत्वको मान्यतालाई स्थापित गर्नु यस लेखको औचित्य हो ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत अनुसन्धानमा पुस्तकालयकार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । वानिरा गिरिको शब्दातीत शान्तनु उपन्यास यस अध्ययनको प्राथमिक सामग्री हो । त्यस उपन्याससँग सम्बन्धित पूर्व अध्ययन एवं विभिन्न प्रकाशित पुस्तक, पत्रिका, लेख र सैद्धान्तिक सामग्री द्वितीय सामग्री हुन् । तिनलाई टिपोट विधिका आधारमा सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा पुरुषत्वको सिद्धान्तमा आधारित छ । उपर्युक्त दुवै प्रकारका सामग्रीहरूको समुचित प्रयोग गरी शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा अन्तर्निहित पुरुषत्वसम्बद्ध परिघटनाहरूको उद्घाटन गरी गुणात्मक पद्धतिमा आगमन विधिबाट विश्लेषण गरी निष्कर्षलाई अर्थापन गरिएको छ ।

ISSN: 2594-3154 (Print)

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

सैद्धान्तिक आधार

प्रस्तुत लेख लैङ्गिक अध्ययनअन्तर्गत कोनेलको पुरुषत्वसम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यतामा आधारित छ । पुरुषत्व र नारीत्व जैविक वा प्राकृतिक नभएर मानवनिर्मित अवधारणा हुन् । कोन्नेल (सन्, २००५) का अनुसार प्रभुत्वशाली पुरुषत्वले अधीनस्थ महिलाप्रति शरीरिक वा भावनात्मक रूपमा शक्ति प्रदर्शन र एकाधिकारमाथि नियन्त्रण गर्दै उनीहरूलाई प्रतिकार गर्न र माथि उठ्न नदिई यथास्थानमा राखी आफू पुरुष हुनुको लाभ लिरहेका हुन्छन् । पुरुषत्व पुरुषको शरीरमा निहित पुरुषपन हो । पुरुषत्व महिलाभन्दा हिंसात्मक, आक्रामक, अनियन्त्रित वासना भएका हुन्छन् । यो पुरुषको जन्मजात परिणाम हो भन्ने धारणा उनीहरूमा रहेको हुन्छ (कोन्नेल, सन् २००५, पृ.४५) । पुरुषत्व लैङ्गिक अवधारणाको पक्ष हो । यसले पुरुषवर्चस्वलाई स्थायित्व दिन सामाजिक संस्कृति निर्माणमा सहयोग गर्दछ । रेवन, किप, ब्रान्डन, ड्यानियल, जाकारि, नाथन, टोड्, (सन्, २०१८) काअनुसार सकारात्मक पुरुषत्व नै स्वस्थ पुरुषत्व हो । जुन कुनै लिङ्गमा पनि सकारात्मक भावना हुन सक्छ । व्यक्तिमा रहेको सकारात्मक चरित्रका गुणहरू व्यक्ति र समुदाय दुवैको साझा हितका लागि उपयोगी हुन्छन् । खास गरी साहसी, सहनशीलता, स्वयत्तता, लचिलोपना, सहयोगी, दयावान, सेवक, वफादारी, उत्पादनशीलता, कर्तव्यपरायण, जिम्मेवारी, न्यायिक व्यवहार, आत्मनिर्भर, विभेदरहित व्यवहारजस्ता सकारात्मक सोच र व्यवहारका प्रतिमानलाई सकारात्मक पुरुषत्व मानिन्छ । यस्ता सकारात्मक पुरुषत्वले परिवार केन्द्रित, सामाजिक उत्तरदायित्व र भावनात्मक सम्बन्धमा आधारित संस्कृतिको निर्माण गर्दछ । यस्तो पुरुषत्व सामाजिक अपेक्षाकृत रहन्छ (रेवन र अरू, सन् २०१८, पृ. २) । यसरी समाजका सकारात्मक विचारधारा भएका र आदर्श व्यक्तित्व नै स्वस्थ पुरुषत्व हुन् जसले समाजको भलाइ हुने काम गर्दछन् । भुसिक (सन्, २०२१) काअनुसार प्रभुत्वशाली पुरुषत्वको मापदण्डको विरोध गर्दै स्थापित मान्यता सकारात्मक पुरुषत्व हो । यस्ता सकारात्मक पुरुषत्व स्वस्थ व्यवहार गर्ने, रचनात्मक कार्यमा संलग्न रहेका हुन्छन् । यसलाई नरम पुरुषत्व पनि भन्ने गरिन्छ (भुसिक, सन् २०२१ पृ. २१) । सकारात्मक पुरुषत्वहरू भावनात्मक रूपमा जोडिएर अरूको हेरचाह गर्ने गर्दछन् । लोमस (सन्, २०१३) का अनुसार परम्परागत मर्दनाका मानदण्डहरूलाई निरुत्साहित गरी पुरुषलाई पनि आत्मसम्मान र आदर्श व्यवहारमा संलग्न रहने अवसर प्रदान गरिनु पर्छ । लिङ्गका आधारमा मानवीय स्वभाव फरक नहुने भएकोले पुरुष पनि कोमल, लचिलोपना, भावुकता जस्तो स्वभावका हुन्छन् र यस्ता पुरुष स्वस्थ पुरुषत्व हुन् (लोमस, सन् २०१३, पृ. १७३०) । मानवीय संवेदना प्राकृतिक रूपमा सबै लिङ्गमा समान रहेको हुन्छ ।

पुरुषत्वले समाजमा आफ्नो वर्चस्वलाई स्थायित्व दिन सधैँ प्रयासरत रहन्छ । नेत्र एटम (२०७९) ले पुरुषत्व महिलाहरूप्रतिको चिन्तन, स्वामित्व, विभेदमूलक विचारधारालाई जोडेर परम्परागत पुरुषत्वले महिलाको भूमिकालाई निश्चित परिधिमा मात्र सीमित राखी माथि उठ्न नदिन गरेको मूल्याङ्कन हो भनेका छन् (एटम, २०७९, पृ. १५७-१७०) । महिला अधिकारमाथि आफ्नो प्रभुत्वकायम गरी उनीहरूलाई निस्क्रिय बनाउने प्रथा नै पुरुषत्व हो । बिन्दु शर्मा (२०७८) का अनुसार समाजले नारीलाई भन्दा पुरुषलाई बढी महत्त्व दिँदै विशेष खुबीयुक्त बनाइदिएकोले नारीमाथि हैकम जमाई उनीहरू नै लाभान्वित भएका छन् (शर्मा, २०७८, पृ. १३१-१४४) । सामाजिक हैसियत र प्रतिष्ठाका आधारमा पुरुषको पुरुषार्थ निहित रहन्छ । नेत्र एटम (सन् २०२४) काअनुसार पारम्परिक रूपमा पुरुषत्वका निमित्त शारीरिक रूपमा बलवान, आक्रामक यौन, असंवेदनशीलता, प्रतिस्पर्धीपन, स्वतन्त्रताको चाहना, वर्चस्वशाली क्षमता आदि विशेषता भएका हुन्छन् यस्ता विशेषताको अभावमा पुरुष पुरुषत्वहीन कहलाउँछ (एटम, सन् २०२४, पृ. १५) । यसरी लैङ्गिकताको पहिचान स्वरूप बनेको नारीत्व र पुरुषत्व बिचमा भेद छैन । सञ्जीव उप्रेती (२०६८) काअनुसार पुरुषत्व शारीरिक शक्तिसँग सम्बन्धित हुन्छ । नारीलाई शारीरिक र मानसिक रूपमा कमजोर बनाएर तिनै नारीमाथि बहादुरी प्रदर्शन गर्नु, हिंसा गर्नु, यौन शोषण गर्नु नै पुरुषत्व हो (उप्रेती, २०६८, पृ. २०३-२०५) । पुरुषको शक्तिप्रदर्शन गर्ने थलो नारी हो ।

अरूको दुःख पीडालाई आफ्नैजस्तो अनुभुति गर्नु समानुभूति हो । पुरुषहरूले जब सामाजिक समानुभूतिलाई महसुस गर्छन् अनि मात्र अन्य पुरुष र महिलाको अगाडि आफ्ना भावना देखाउन तयार हुन्छन् (अजिजान् र रैहनाह, सन् २०२२, पृ. ८५) । समानुभूति अरूको भावना र तिनहरूका अनुभूतिहरूसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यसले

ISSN: 2594-3154 (Print)

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

अरूको मनोविज्ञानलाई बुझ्रेर सोहीअनुसारको प्रतिक्रिया दिने प्रयास गर्दछ। समानुभूति एक व्यक्तिगत र भावनात्मक विशेषता हो, जुन व्यक्तिको अस्तित्वभित्र हुन्छ (बोटन, सन् २०१६, पृ. २१)। समानुभूतिको कारण आपसमा सुमधुर सम्बन्ध कायम रहन्छ। भावनात्मक प्रज्ञा भएका व्यक्ति संवेदनशील भएर आफ्नो र अरूको भावनालाई राम्ररी बुझ्रेर सकारात्मक रूपमा प्रस्तुत हुने गर्दछन् । यसले अरूको भावनाको महसुस र क्षमताको कदर गर्दै तिनीहरूको आवश्यकता र चिन्ताप्रति सक्रिय रूपमा चासो लिने गर्दछ भन्ने (सेर्राट, सन् २०१७, पृ. ३२९-३३९)। भावनात्मक प्रज्ञा व्यक्ति र समाजबिच सुमधुर सम्बन्ध ल्याउने एक जीवनोपयोगी सिप हो । तिनीहरू कुनै पनि कामहरूप्रति प्रतिबद्धता, जिम्मेवारी लिने, र नैतिक दृष्टिकोण राख्ने क्षमताका हुन्छन्। तिनीहरूको आफू र अरू बस्ने समाजसँग सुमधुर सामाजिक सम्बन्ध र समृद्ध जीवनशैली हुन्छ (डेल, सन् १९९५, पृ. ६४)। समाजमा बाँच्नको लागि सम्मान अनिवार्य तत्त्व हो । हामी आफूलाई उच्च सम्मान गरियोस् भन्ने चाहन्छौँ । आफूले जस्तै अरूले पनि सम्मान खोजिरहेको हुन्छ । यसरी एकआपसमा गरिने मानवीय मर्यादा नै सम्मान हो । यसले अरूलाई आदर गर्ने र उनीहरूबाट पनि सम्मान प्राप्त गर्ने क्षमतालाई जनाउँछ (बअमन, सन् २००७, पृ. ५-१७)। आफूले अरूलाई जस्तो व्यवहार गरेको छ अरूले पनि आफूलाई त्यस्तै प्रकारको सम्मान गरेको हुन्छ भन्ने बुझ्नु जरुरी छ । सम्मानले व्यक्तिको मनोबल बढाउने काम गर्दछ डिलन (डिलन, सन् .२००७, पृ. २०१-२१२)। सम्मान दोहोरो प्रक्रिया हो र यो अनुभूति गर्ने विषय पनि हो। सहकार्य भनेको हामी र हाम्रो भन्ने भावना भएका एक वा एकभन्दा बढी व्यक्ति वा संगठनहरू एकआपसमा समर्पित भएर साझा लक्ष्य प्राप्तिको लागि अन्तरक्रिया गर्दै मिलेर काम गर्नु हो (किटोन,सन् २०१७, पृ. १-१६)। सहकर्यमा पारस्पारिक सहयोग सहयोग हुन्छ।

नतिजा र विश्लेषण

वानीरा गिरिद्वारा लिखित शब्दातीत शान्तनु (२०५६) उपन्यास नेपालको पूर्वी तराईको रमणीय बस्तीपुर गाउँको सेरोफेरोमा लेखिएको उपन्यास हो । उपन्यासका प्रमुख पात्र शान्तनुबाबू हो । नामअनुसार काम गर्ने शान्तनुबाबू बस्तीपुर गाउँको आँखाको नानी हो। धन र मन दुवैको स्वामी शान्तनुबाबू दुःखी, गरिबगुरुवाको निम्ति गाँस काटेर दिन पाउँदा आत्मा सन्तुष्टि महसुस गर्छ। शान्तनुबाबूको समतामूलक व्यवहारले रतिएका बस्तीपुर बासी उनलाई एक विशाल वटवृक्षको रूपमा लिने गर्छन्। उनको शीतल छाहारीमा जीवन बिताउन बस्तीपुरका मात्र नभई धेरै टाढाटाढाककदेखि अनेकौं दुःखका भारी बिसाउन आइपुग्छन्। असक्त असाह्य मात्र नभई सबल व्यक्तित्वहरू पनि नाता गाँस्दै आइपुग्छन् । सबैलाई थाहा छ उनको शरणमा पुगेको जो कोही आजसम्म रित्तो फर्केका छैनन् । त्यसैले अथाह ऐश्वर्यका मालिक शान्तनुबाबूको जमिनको क्षेत्रफल दिन प्रतिदिन टुक्रिएको छ। उनको घरअगाडि लहरै आश्रयस्थलको बाक्लो बस्ती बसेको छ। धनवान पुरुषहरू सामन्ति र शोषक मात्र हुन्छन् भन्ने परम्परागत समाजिक मान्यता विपरीत केही धनाढ्य पुरुषहरू समाजसेवाको भावना भएका र उदार हृदयका पनि हुन्छन् भन्ने उदाहरण हुन् शान्तनुबाबू। प्रस्तुत लेखमा शान्तनुबाबूको आदर्श विचार र व्यवहारमा देखिएको सकारात्मक तथ्यलाई केन्›मा राखेर समानुभूति, भावनात्मक प्रज्ञा, अरूप्रति सम्मान र सहकार्य गरी चार सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा वानीरा गिरिद्वारा लिखित शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा प्रयुक्त पुरुष पात्रको विमर्श गरिएको छ र त्यसैका आधारमा निष्कर्षसम्म पुगिएको छ।

समानुभूति

वानीरा गिरिद्वारा लिखित शब्दातीत शान्तनु उपन्यासका मुख्य पात्र शान्तनुबाबू समानुभूतिका भावना भएका पुरुष हुन् । अरूको भावनालाई बुझ्ने र त्यसप्रति संवेदनशील हुने मानवीय गुण नै समानुभूति हो । सामाजिक समानुभूतिलाई बढवा दिने पुरुषहरू आफ्नो कमजोरीलाई स्वीकार्ने र अरूलाई बुझ्ने गर्छन्। गरिब दीनदुःखीको सहारा बनेर बसेको शान्तनुबाबू बस्तीपुर गाउँको माझमा हुर्किएको वटवृक्ष हो भन्ने कुरा यसरी थाहा पाउन सकिन्छ– "गाउँको मध्यभागमा गाँजिएर हुर्केको वटवृक्षझैँ शान्तनुबाबू गाँजिएका छन् बस्तीपुरमा । वृक्षवृक्षका जराहरू परपरसम्म फैलिएका छन्" (पृ. २)। यस उद्धरणका आधारमा पनि बस्तीपुरमा शान्तनुबाबूको अतुलनीय योगदानबारे जानकारी पाउन सकिन्छ। बस्तीपुर गाउँको मध्य भागमा जन्मिएर हुर्किएको वटवृक्षरूपी शान्तनुबाबू सिÈो गाउँको आडभरोसाको केन› हो। यिनै शिष्ट तथा आदर्श चरित्रवान् महापुरुषको व्यवहारलाई यहाँ समानुभूतिका भाव भएका

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

स्वस्थ पुरुषत्वका रूपमा विश्लेषण गरिएको छ। शान्तनुबाबू बस्तीपुर गाउँको जमिन्दार तथा धनाढ्य व्यक्ति पनि हो। ऊ नामअनुसारको काम गरेर गाउँका गरिबगुरुवाका आँखाको नानी बनेको छ । जस्तोसुकै परिस्थितिमा पनि आफूलाई शान्त र सकारात्मक सोचाइ राख्ने, अरूको दुःखलाई आफ्नैजस्तो ठानी सेवा भावले अहोरात्र लागि परिरहने शान्तनुबाबूको समानुभूतिपूर्ण भाव यसरी अभिव्यक्त भएको छः

> ठूलो, बडेमाको, बूढो वटवृक्षमा नानाथरीका झ्याउ, लहरा टाँसिएझैँ शान्तनुबाबूको उदार व्यक्तित्व वरिपरि पनि जालेमाले सम्बन्ध, नातागोता, करकुटुम्ब छ्यासछ्यासती टाँसिएका छन् । राजनैतिक स्वार्थले आउने पाहुना, आफ्ना खेत-खलियानमा रोपाइँ गर्न, धान कटनी गर्न आउने परपाहुना अर्थात् आफ्ना-पराया सबैको बास बस्ने थलो बनेको छ यो घर। आत्मीयताको तातोपन शान्तनुबाबूको व्यक्तित्वको एक यस्तो फब्ल्याँटो हो जुन फब्ल्याँटो उनको व्यक्तित्वको शोभा हो भने आर्थिक दृष्टिकोणले शत्रु पनि हो । उनी कसैलाई 'नाई', 'हुँदैन' भन्नै सक्दैनन्। (पृ. ७२–७३)

प्रस्तुत उद्धरणका आधारमा शान्तनुबाबूको उदारता र महानताको भावना झल्किएको पाइन्छ। उपन्यासमा शान्तनुबाबूको काम र निश्वार्थ व्यवहारको आधारमा उसलाई गाउँलेहरूले वटवृक्षको संज्ञा दिइएका छन्। सधैँ दिन मात्र जाने कहिल्यै कसैबाट कुनै कुराको आशा नराख्ने सबैको साझा थलो शान्तनुबाबू बस्तीपुरबासीको शीतल छहारी हो। ठूलो वटवृक्षमा टाँसिएका नानाथरीका लहरा, झ्याउ जस्तै बस्तीपुर गाउँ र आसपासका दुःखी असाहयहरू शान्तनुबाबूको शरणमा पर्ने गर्दछन् । 'शरणको मरण गर्नु हुँदैन' रहरले कोही दुःखी बन्दैन भन्ने भावना बुझेर शान्तनुबाबू आफ्नो गाँस काटेर दुःखी गरिबीप्रति आत्मियभाव राख्दछ । आत्मा र परमात्माको भाव बुझ्नु शान्तनुबाबूको व्यक्तित्व हो। त्यसैले उपन्यासमा अरूको दुःख पीरमर्कालाई स्वअनुभूति गरी सेवाभावमा आफूलाई समर्पित गराउने बस्तीपुर गाउँको आँखाको नानी शान्तनुबाबू समानुभूति भावना भएको स्वस्थ पुरुषत्व हो।

भावनात्मक प्रज्ञा

शब्दातीत शान्तनु उपन्यासको मुख्य पात्र शान्तनुबाबू कसैको दुःख पीडालाई देख्न नसक्ने उदार स्वभावका व्यक्तित्व हो। आफ्ना शरणमा पर्न आएका जो कोहीलाई ऊ आवश्यकताअनुसारको सहयोग गर्ने गर्दछ भन्ने कुरा यसरी अभिव्यक्त भएको छ :

> मानवीय मूल्यमा अत्यन्त संवेदनशील शान्तनुबाबूको भवसागररूपी संसारको जहाजमा केवल टाठाबाठा यात्री मात्र छैनन्। लाटा-ब्या[illegible]समेतलाई गहिरो माया दिएर आफ्ना सहयात्री बनाएका छन् उनले। त्यस्तै एक परिवार छ जहाँ एउटी स्वास्नीमानिस आधा-आधा तीन छोरा लिएर त्यो जहाजमा मिसिएको छ ... (पृ. ४२)

यस उद्धरणका आधारमा मानवताको भाव भएको शान्तनुबाबू मानवीय मूल्यमान्यताप्रति अत्यन्त संवेदनशील रहेको देखिन्छ। त्यसैले बस्तीपुरवासी मात्र नभई वरपरका अन्य गाउँका मानिसहरू गाँस, बास, कपासको समस्या बोकेर उसको चरणमा आइपुग्छन्। मानव सेवा नै सबैभन्दा ठूलो धर्म हो भन्ने बुझेको शान्तनुबाबूको शरणमा पर्न आएकाहरू टाठाबाठा मात्र नभई असहाय असक्त, सर्वहारा वर्गहरू पनि आउने गर्छन्। आफ्नो शरण पर्न आएका सबैलाई ऊ गहिरो माया र सम्मान दिएर आफ्नो छत्रछायामा आश्रय दिएर आफ्नो सहयात्री बनाउने गर्दछ। त्यसैले आफ्नो कर्मप्रति सन्तुष्ट रहेका शान्तनुबाबू बस्तीपुर छोडी अन्त कतै जाँदैनन् । समाजका दुःखी गरिबीको आड भरोसा बनेको शान्तनुबाबू स्वभावैले शान्त छ। ऊ समाजमा मात्र होइन आफ्नो घरपरिवारका सदस्यलाई पनि उत्तिकै प्रेम र सद्भाव राख्दछ। उमेरले पचहत्तर वर्ष नाघेकी रोगले थलिएकी बुढी आमाको राम्रो स्याहार सुसारमा अहोरात्र खट्ने शान्तनुबाबू आमाको सन्तुष्टीको पात्र हो । आफ्नी आमासँग नजिक बसेर दुःखसुखका कुरा सुन्ने, सुनाउने, आमाका हर चाहनाहरू पूर्ति गर्ने शान्तनुबाबूको भावनात्मक मातृस्नेह यसरी प्रकट भएको छः

> ...शान्तनुबाबू आमालाई लिएर लदनियाको बाटो हुँदै जयनगर जाने निधो गर्छन्। सारा इन्तजाम मिलाउँछन् तर आमा पटक्क मान्दिनन्। रुकीरुकी भन्छिन्- "बाबू !, मलाई बाहिर नलैजाऊ। मेरो परत्र नबिगार। मलाई मेरै ओसराको तुलसामठमा प्राण त्याग्न देऊ।" "आमा ! कस्तो जिद्दी हुनुभएको तपाईं ? तपाईंलाई केही हुन्न दिन्नँ म। निको पारेर फर्काउँछु। बिन्ती जानै पर्छ।" आमा बोल्न नसकी रिसाएर भित्तापट्टि अनुहार गरेर

ISSN: 2594-3154 (Print)

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

> सुत्छिन् । आजित शान्तनुबाबू लामो सुस्केरा तानेर पलङमा थचक्क बसी आमाको ढाड सुमसुम्याउन थाल्छन् । (पृ. ५९)

प्रस्तुत उद्धरणका आधारमा अनेकौँ घरेलु उपचारका विधिहरूले पनि सन्चो नभएकाले शान्तनुबाबूले आमाको डाक्टरी जाँचका लागि जयनगर लैजाने निधो गरेको छ । तत्कालीन अन्धविश्वास र रुढीबादीको समयमा डाक्टरी परीक्षण गराउन लैजाने उसको विचार पनि महान् र प्रगतिशील हो । आफ्नै घर आँगनलाई पवित्र तीर्थस्थल ठान्ने प्रचलनअनुसार अस्पताल जान इन्कार गर्ने आमालाई 'तपाईँलाई केही हुन दिन्नँ म जसरी पनि निको पारेर फर्काउँछु बिन्ती जानै पर्छ' भनेर गरेका अनुरोधको आधारमा शान्तनुबाबूको भावनात्मक प्रज्ञा छर्लË भएको देखिन्छ । यसरी 'मातृदेवो भव' भन्ने वैदिक सनातन धर्मअनुसार आफ्नी आमालाई देवीसरह देख्ने विवेकी शान्तनुबाबूलाई यस उपन्यासको भावनात्मक प्रज्ञा भएको स्वस्थ पुरुषत्वको रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

अरूप्रति सम्मान

सम्मान दिन सके मात्र लिन सकिन्छ । यो दोहोरो प्रक्रिया हो । मानवीय भावनाका शब्दातीत शान्तनु उपन्यासका केन्द्रीय पात्र शान्तनुबाबू सबै प्रजातिलाई उत्तिकै श्रद्धा र समान गर्दछ भन्ने कुरा बस्तीपुरबासीले दिएको अभिव्यक्तिबाट प्रस्ट हुन्छ :

> शान्तनुबाबूलाई ईश्वरले छोएको मानिसझैँ ठान्छन् । हुन त उनको अत्यन्त शालीन व्यवहार, नरम, शान्त र मधुर स्वभावले गर्दा यस्तो ठानेको पनि हुन सक्छ । उनको निर्णयलाई खुरुक्क मान्छन् पूरा आस्थाका साथ चाईंचुइँ नगरीकन । निर्लिप्त भएर निर्णय दिन्छन् उनी । कहिलेकाहीँ दाजुभाइ, भतिजाहरू रिसाएका पनि छन् यिनको निर्णयबाट उछिट्टिएका छिटाहरू पुछ्न नसकेर । (पृ.४१)

प्रस्तुत उद्धरणका आधारमा शान्तनुबाबूलाई बस्तीपुर बासीले गर्ने सम्मानको बारेमा प्रष्ट भएको छ । शान्तनुबाबूले बस्तीपुरबासीलाई हेरेको सकारात्मक दृश्टिकोणका आधारमा उनीहरू पनि शान्तनुबाबूलाई ईश्वरजस्तो पवित्र मानिस ठान्दछन् । ऊ जानेर कसैलाई पनि बिझाउँदैन । न्यायको तराजु बोकेको शान्तनुबाबू कसैको कुभलो चिताउँदैन । सामाजिक क्रियाकलापमा हुने झैझगडामा उसको निष्पक्ष र न्यायपूर्ण निसाफको निर्णय दिनु, नातावाद र कृपावादको प्रलोभनमा नपर्नु शान्तनुको महनता हो । यस्तै व्यवहार र स्वभावका आधारमा शान्तनुबाबूलाई अरूप्रति सम्मान गर्ने स्वस्थ पुरुषत्वको रूपमा लिइन्छ । शान्तनुबाबू यस सिËो उपन्यासमा सकारात्मक सोचाइ भएको स्वस्थ पुरुषत्व हो । प्रसस्त धन सम्पत्ति भए पनि उसमा कुनै किसिमको घमण्ड छैन् । बाँडीचुँडी खान, दुःखी गरिबीको सेवामा रमाउन चाहने शान्तनुबाबू सबैलाई मानवताको पवित्र आँखाले हेरेको र आजीवन एकनास रूपले सेवा भावमा लागि रहेको तथ्यलाई तलका वाक्यले अभिव्यक्त गरेको छ :

> उदारताले खुम्चन जानेको हुँदैन । दिएर, बाँडेर, दानपुण्य गरेर नै परिपक्व भएको मन-मस्तिष्क लिनु, खोस्नु, कन्जुस हुनु कुनै हालतमा पनि रुचाउँदैन । बडेमाको वटवृक्ष पनि त झाँगिन्छ, फैलिन्छ, आफू मात्र जरा हाल्दैन, आफूमा सन्निहित् झार, ज्याउ, लता-लहरा सबैको भरणपोषण गर्छ । त्यति मात्र होइन । आफ्ना मातहतकालाई शरण दिनु, शीतलता प्रदान गर्नु र माया गरीगरी पातका हातले पङ्खा हम्कनु उसको परम कर्तव्य हुन्छ । सम्भवतः आफू हुरुक्क हुँदै पनि शान्तनुबाबू वटवृक्षले झैँ कर्तव्यको पालना गर्दै छन् । (पृ. ७५)

प्रस्तुत उद्धरणका आधारमा शब्दातीत शान्तनु उपन्यासका प्रमुख पात्र शान्तनुबाबू ऐश्वर्यशाली र उदार चेतना भएको स्वस्थ व्यक्तित्व हो । ऊ गरिबगुरुवाका दुःख र वेदना बिसाउने सार्वजानिक चौतारी हो । कुनै न कुनै समस्या बोकेर उसको शरण परेका जो कोही निराश भएर कहिल्यै कोही फर्किएका छैनन् । बाबुबाजेको पालामा भएको सिËो बस्तिपुरका जग्गाजमिन शान्तनुबाबूरूपी वटवृक्षको शरणमा पर्न आएकालाई शीतलता प्रदान गर्दा सांगुरिँदै र टुक्रिदै गए पनि ऊभित्रको उदारता भने कहिल्यै खुम्चिएको छैन । आफू कष्ट सहेर पनि कुनै कन्जुस नगरी आफूसँग जे जति छ दिएर, बाँडेर खान र दान गर्न पाउँदा ऊ निकै खुसी हुन्छ र त्यसैमा उसलाई अपूर्व आत्मासन्तुष्टि मिल्दछ । जसरी एउटा वटवृक्ष आफू मात्र नहुर्की आफूमा बेरिन आएका लतालहरा, झ्याउ सबैलाई हुर्काउने गर्छन् त्यसरी नै शान्तनुबाबू सारा गरिबीको पीर मर्का बुझेर आफैंमा सन्निहित गराउँछ । आफूलाई वटवृक्ष सम्झी

ISSN: 2594-3154 (Print)

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

आउनेहरूलाई शरण दिएर शीतलु पङ्खा हम्कनु ऊ आफ्नो परम् कर्तव्य सम्झन्छ । यसरी अरूको पीडालाई अनुभूति गरेर ससम्मान सेवामा समर्पित हुने शान्तनुबाबू यस उपन्यासको अरूप्रति सम्मानभाव राख्ने स्वस्थ पुरुषत्व हो ।

सहकार्य

उपन्यासमा परम्परागत पुरुषत्वलाई चुनौती दिँदै सबैलाई समान व्यवहार गरी सेवाभावमा लागि पर्ने शान्तनुबाबूको उदार चेतनालाई स्वस्थ पुरुषत्व मानिएको छ । विभेदरहीत विचार लिएर मिलिजुली काम गर्नु सहकार्य हो । शब्दातीत शान्तनु उपन्यासका शान्तनुबाबू पितृसतात्मक नेपाली समाजका रुढीवादी मान्यतालाई बेवास्ता गरी श्रीमतीलाई घरायसी काममा निर्धक्क सघाउने र सबैलाई सम्मानभावले हेर्ने गर्दछ भन्ने कुराको भाव यसरी झकिएको छः

> " ...शकुन ! आज म तिमीलाई चिया बनाएर खुवाउँछु है ! "शकुन्तलादेवी जुरुक्क उठेर जिब्रो काढ्छिन् । मानौँ पतिले चिया बनाउनु आफ्नो ठूलो अपराध हो । शान्तनुबाबू दुलहीलाई सुस्तरी सुमसुम्याउँछन् - "धत् लाटी ! तिमीले सारा जीवन म र मेरा शाखासन्तानका सुखसुविधानिम्ति खर्च गरिकी छौ । तिम्रो सेवाले साह्रै दबिएको छु म । अलिकति ऋण पनि तिर्न दिन्नौ त ? "जुरुक्क उठेर शान्तनु स्टोभ बाल्छन् । उनको जिद्दी स्वभावसँग परिचित छिन् शकुन्तलादेवी । ओछ्यानमै टुक्रुक्क बस्छिन् । शान्तनुबाबू एउटा बिँडी सल्काएर दुलहीलाई दिन्छन्, एउटा आफ्नो निम्ति सल्काउँछन् । रातको अन्तिमअन्तिम प्रहरतिर सुरुपसुरुप चिया खाँदै गुनगुन गुनगुन गर्दै छन् शान्तनुदम्पती । मानौँ वेदका ऋचाहरू गुनगुनाउँदै छन् । यति सुन्दर, सुखमय, लयबद्ध दाम्पत्य जीवन संसारमा बिरलै हुँदो हो । (पृ. ९१)

प्रस्तुत उद्धरणका आधारमा शान्तनुबाबूको सहयोगी विचार अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । श्रीमती घरको काममा मात्र सीमित हुनुपर्छ भन्ने पुरुषप्रधान समाजमा शान्तनुबाबूले आफ्नी श्रीमतीले आफू र आफ्ना सन्तानलाई गरेको स्याहार सम्भारको प्रशंसा गरेको छ । श्रीमतीको स्वास्थ स्थितिबारे ख्याल गरी उसलाई घरायसी काममा सघाउने शान्तनुबाबू साच्चैका सत पात्र हो । बिरामी परी नसकेको अवस्थामा श्रीमतीलाई आफूले चिया पकाएर ओछ्यानमै खुवाउने र श्रीमतीलाई आरम गरिरहन आग्रह गरेका आधारमा पनि शान्तनुको शान्त र आदर्श स्वभाव प्रष्ट हुन्छ । शान्तनुबाबूले श्रीमतीलाई सहयोग गर्न पाउनुलाई दुःख होइन आफ्नो अहोभाग्य ठान्नेको छ । ऊ श्रीमतीले आफू र आफ्ना सन्तानको लागि दिएको योग्दानप्रति आफू दबिएको र आजीवन ऋणी बनेको महसुस गर्दछ । यसरी तत्कालीन समयमा श्रीमतीको काम र योग्दानलाई कदर गर्ने पुरुष नेपाली ग्रामीण समाजमा निकै कमी हुन्छन् । शान्तनुबाबू विचार र व्यवहारमा महान् व्यक्ति भएको कारण समाजले आफूलाई लाछी भन्ला भन्ने कुरासँग कुनै वास्ता नगरी श्रीमतीसँग सहकार्य गर्दछ । शान्तनुबाबूको यिनै आदर्श व्यवहारको आधारमा ऊ सबैसँग सहकार्य गर्न रुचाउने स्वस्थ पुरुषत्व हो ।

निष्कर्ष

शब्दातीत शान्तनु उपन्यासमा स्वस्थ पुरुषत्वको भूमिका निर्वाह गर्ने शान्तनुबाबू प्रत्यक्ष रूपमा उपस्थित भएको छ । उपन्यासको प्रमुख पात्र शान्तनुबाबूले कुनै पनि लिË, जात, वर्ग, धर्म, आफन्तपराय आदिमा भेदभाव नगरी समान व्यवहार गर्ने पुरुष हो । सबैको भलो चाहने मानवताको भावना भएको आदर्श व्यक्तित्वका आधरमा उसलाई स्वस्थ पुरुषत्वयुक्त पुरुष मानिएको छ । बस्तीपुरबासीका लागि विशाल वटवृक्षको शीतल छाहारी बनेको शान्तनुबाबूले उपन्यासका फरक फरक पात्रका फरक फरक समस्यालाई समाधान गरेको छ । बस्तीपुर र आसपासमा बस्ने दुःखी गरिबीको मर्मलाई आफ्नै जस्तो ठानी सबैको आश्रयदाता बनेको शान्तनुबाबूलाई समानुभूतिपूर्ण भावको स्वस्थ पुरुषत्व मानी चर्चा गरिएको छ । मानवीय मूल्यप्रति संवेदनशील रहेर आफ्ना शरणमा पर्न आएका सबैलाई भेदभाव नगरी समान रूपमा गरेको आदर र न्यायपूर्ण व्यवहारको आधारमा ऊ भावनात्मक प्रज्ञा भएको स्वस्थ पुरुषत्व हो । आफ्नी श्रीमतीलाई घरायसी काममा सघाउने आदतका आधारमा शान्तनुबाबू यस उपन्यासको सहकार्यपूर्ण भाव भएको स्वस्थ पुरुषत्व हो । त्यसैले मानवीय संवेदनालाई बिर्सिएर पितृसत्ताको अहम् धारणाले पारिवारिक विघटन हुन्छ, विश्ववन्धुत्वको धारणा कमजोर हुँदै जान्छ । त्यसको विपरीत सकारात्मक विचार र क्रियाकलाले पारिवारिक एकता र सामाजिक भावनाको विकास भई हामी र हाम्रो भन्ने सोचाईमा परिवर्तन आउँछ

ISSN: 2594-3154 (Print)

SAHAYAATRA (सहयात्रा), Vol. 8 (1), वर्ष ८ (१), May, 2025

भन्ने उदाहरण शान्तनुबाबूबाट प्रष्ट भएको छ। एक आदर्श पुरुषको आदर्श व्यवहारका कारण समाजमा सबैको भलो हुने सन्देश यस उपन्यासका शान्तनुबाबूको चरित्रमार्फत उद्घाटित भएका छ। तसर्थ लैËक, जातिय, धार्मिक र वर्गीय विभेदबाट पर रही मानवीय मूल्यमान्यताप्रति संवेदनशील रहने एक स्वस्थ पुरुषले समतामूलक समाज निर्माण गरेको कारण शब्दातीत शान्तनु उपन्यास स्वस्थ पुरुषत्वको दृष्टिले सार्थक र सबल उपन्यास बन्न पुगेको छ।

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत अनुसन्धनात्मक लेख विश्वविद्यालय अनुदान आयोगले प्रदान गरेको दर्शनाचार्यवृत्ति (Mphil-80/81-H&S-07) कार्यक्रम अन्तर्गत 'वानिरा गिरिका उपन्यासमा पुरुषत्व' शीर्षकको दर्शनाचार्य तहको शोध प्रबन्धमा आधारित छ। यस शोधप्रबन्धका निम्ति म विश्वविद्यालय अनुदान आयोग सानोठिमी, भक्तपुर एवम् लेख प्रकाशनका लागि सहयोग गर्ने सहयात्रा नेपाल भोजपुरप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

उप्रेती, सञ्जीव (२०६८). *सिद्धान्तका कुरा.* अक्षर क्रियसन्स।

एटम, नेत्र (२०७९). शिरीषको फूल उपन्यासमा प्रभुत्वशाली पुरुषत्व. *पाठ्यक्रम विकास पत्रिका,* ३० (४४). पृ. १५७–१७०।

एटम, नेत्र (सन् २०२४). *तीन घुम्ती उपन्यासमा पुरुषत्व.* वाङ्मय, २० (१). पृ. १३–२२।

गिरि, वानीरा (२०६०). *शब्दातीत शान्तनु* (दोस्रो संस्क). साझा प्रकाशन।

घर्ती, दुर्गाबहादुर (२०६०). *मनोविश्लेषणात्मक नेपाली उपन्यासमा पात्रविधान.* साझा प्रकाशन

घिमिरे, बिदुला (२०७०). *वानीरा गिरिका उपन्यासहरूमा अनुभूतिको संरचना.* नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्रस्तुत अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध।

ज्ञवाली, विष्णुप्रसाद (२०६७). *समसामयिक नेपाली उपन्यास.* पैरवी प्रकाशन।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६९). *नेपाली उपन्यासको इतिहास.* नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।

शर्मा, बिन्दु (२०७८). पुरुषत्व अध्ययन र नेपाली साहित्य. *समकालीन नेपाली महिला समालोचना* (सम्पा.). गोपीन्द्र पौडेल र बिन्दु शर्मा. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, पृ. १२७-१४८।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०७२). *समसामयिक नेपाली उपन्यास.* तन्नेरी प्रकाशन।

Azizan, M. and Raihanah, M.M. (2022). Re-Imagining masculinity through social empathy. *Asian journal of behavioural science*, 5. pp. 83-90.

Baumann, P. (2007). Persons, human beings, and respect. *Polish Journal of Philosophy*, 2. pp. 5-17.

Bouton, B. (2016). Empathy research and teacher preparation: Benefits and obstacles. *Artae Journal*, 8. pp. 16– 25

Dell, B. (1995). *Emotional intelligence*. Division of Random House, Inc.

Dillon, R.S. (2007). Respect: A philosophical perspective. *Gruppendynamik und Organisations Beratung*. pp. 201–212

Keyton, J. (2017). In the book: The International Encyclopedia of Organisational Communication. *Collaboration*. North Carolina State University, pp. 1-16.

Konnel, R.W. (2005). *Masculinities*. University of California.

Lomas, T. (2013). Masculinities and social change. *Masculinidad critica positiva*. University of East London. pp. 167-193

Ryon, C. M.D. Kipp, R.P., Brandon, R. B., Daniel, K. M., Zachary, K. J., Nathan, R. B. and Todd, D. S. (2018). Psychology of men & masculinity. *In search of positive masculine role norms: Testing the positive psychology positive masculinity paradigm.* American Psychological Association.

Serrat, O. (2017). *Understanding and developing emotional intelligence*. Georgetown University.

Vucic, N. (2021). *Critique of toxic masculinity*. Friendrich-Ebert.